

בן האפרן והודיה ריינהרט

הציונות

וציוריה של אברהם אבשה

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

בן הלפרן · יהודה ריינהרץ

הציונות

יצירתה של חברה חדשה

בן הלפרן יהודה ריינהרץ

הציונות

יצירתה של חברה חדשה

תרגמה מאנגלית

עדה פלדור

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Originally published in English under the title
Zionism and the Creation of a New Society
by Ben Halpern & Jehuda Reinharz
Copyright © 1998 by Oxford University Press, Inc.
Translated by Ada Paldor

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברלס, ד"ר מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכזת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

התקין והביא לדפוס: יצחק כהן

**ספר זה ראה אור בסיוע
משרד המדע, התרבות והספורט**

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2000

מסת"ב 965-227-153-5

Catalogue No. 185-470 מספר קטלוגי

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תש"ס

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7		הקדמה
9		פתח-דבר
14	המקורות החברתיים של הציונות	פרק ראשון:
35	המסגרת	פרק שני:
59	היישוב, ישן וחדש	פרק שלישי:
74	מתיישבים ופטרונים	פרק רביעי:
109	הקונפליקט בין מסורת לרעיון	פרק חמישי:
142	הציונות והשמאל	פרק שישי:
172	הפועלים הצעירים	פרק שביעי:
204	צמיחת המפלגות הציוניות	פרק שמיני:
231	ההגמוניה של תנועת העבודה	פרק תשיעי:
269	הבית הלאומי	פרק עשירי:
306	המעבר מיישוב למדינה	פרק אחד-עשר:
317		מפתח שמות ומקומות

הקדמה

הגעתי לאוניברסיטת ברנדייס ב־1982, לעמוד בראש הקתדרה להיסטוריה יהודית בת־זמננו, תפקיד שמילא עד אז בן הלפרן, ידיד ומורה־דרך. כעבור זמן מה הציע בן שנכתוב יחד ספר שבכתבתו החל שנים אחדות קודם לכן. הספר תוכנן ככרך שני למחקרו הקלסי 'רעיון המדינה היהודית' (*The Idea of the Jewish State*), שראה אור ב־1961 ויצא במהדורה שנייה ב־1969. בן ואני שיתפנו פעולה בכתיבת הכרך השני ובמקביל המשכנו לעבוד כל אחד על מחקרים אחרים. כך קרה שהעבודה על הספר הזה, שתוכננה להימשך שנה או שנתיים, נמשכה כמעט חמש־עשרה שנים. אחרי מותו בטרם עת ב־1990, המשכתי לעבוד על ספרנו המשותף ככל שהתיר לי הזמן. באקראי נתגלגלו הדברים כך, שהמשימה הושלמה בפרוס שנת היובל להקמת מדינת ישראל. אני רק מצטער על כך שבן הלפרן אינו עמנו עוד לברך על המוגמר.

אני מבקש להביע את תודתי לאשתו של בן, גרטרוד, ולבניהם, ג'ו ואלקן, על אורך־הרוח ושיתוף הפעולה לכל אורך העבודה. הם המשיכו להאמין שהספר הזה יראה אור יום, גם כשאני נאלצתי לדחות את העבודה עליו בגלל הצטברות משלות מינהליות שנאלצתי לקבל על עצמי במסגרת עבודתי באוניברסיטת ברנדייס.

אני מבקש להביע תודה לחברי ותלמידי לשעבר פרופסור מארק א' ריידר (Raider), שעזר לי בשנים האחרונות בעבודה זו ובאחרות. מארק בדק עובדות, עדכן הערות ביבליוגרפיות, תיקן שגיאות, ובאופן כללי שימש כלוח תהודה – מצוין וקפדני. בלי עזרתו היה הספר הזה עלול להתעכב עוד שנים. כן אני מבקש להודות לפרופסורים אביתר פריזל, גנז־המדינה של ישראל, ואניטה שפירא, מאוניברסיטת תל־אביב, על הערותיהם ועל הביקורת הבונה שלהם. לבסוף, כמו לעתים כה קרובות בעבר, לסילביה פוקס פריד (Fuks Fried), משנה למנהל מכון טאובר לחקר יהדות אירופה באוניברסיטת ברנדייס, שסייעה בשלל דרכים.

תודה מיוחדת אני מבקש להביע לידידי מר צבי יקותיאל, שסייע בכל דרך אפשרית להוצאת הספר בעברית, למתרגמת גב' עדה פלדור, שעשתה עבודתה בדייקנות מקצועית וברוח טובה, ולמר יצחק כהן, אשר הביא את הספר לדפוס.

י"ך

וולתהאם, מסצ'וסטס

מרס 2000

פתח־דבר

מחקר זה נועד להשלים את 'רעיון המדינה היהודית', שכן הלפרן פרסם ב־1961 (מהדורה שנייה נדפסה ב־1969). בספר הוא נעשה שימוש בכלים היסטוריים וסוציולוגיים לחקר הלאומיות היהודית. בנספח המהדורה הראשונה של 'רעיון המדינה הציונית', כמו גם בהערות המבוא של המהדורה השנייה, היתה התייחסות קצרה לאחדות מן הבעיות המתודולוגיות של הניסיון ההוא, על צירוף הגישות שאפיין אותו. אוסיף כאן רק הערות הדרושות להבהרת ההבדלים שבין הבעיות והגישה בספר הנוכחי לבין אלה של המחקר הקודם.

'רעיון המדינה היהודית' עוסק בהתפתחות "הרעיון". הוא מתאר את לידתה של תפיסה מרכזית – רעיון הריבונות היהודית – במכלול האידיאולוגי המגדיר את המטרה ההיסטורית שמדינת ישראל דהיום מבקשת להגשים. מדובר אפוא במחקר בהיסטוריה חברתית ואינטלקטואלית, המשתמש בראש ובראשונה בשיטות היסטוריוגרפיות מקובלות, אך בתוספת מינימום של הנחות סוציולוגיות שהבעיה – כך נראה – מחייבת. ספר זה, כפי שמעידה עליו כותרתו – 'הציונות ויצירתה של חברה חדשה' – עוסק בחברה החדשה שהתנועה הציונית ביקשה לארגן בהתאם למטרה האידיאולוגית ההיסטורית המוגדרת שלה, הווה אומר: בהתאם ל"רעיון" ולביטויים המוסדיים השונים שלו.

ראוי להזכיר עוד כמה הבדלים בין שני הספרים. ראשית, ברור שהיסטוריה של רעיון המדינה היהודית אינה מכסה את כל ה"רעיונות" הכרוכים בניסיון להפוך מֶסה של מהגרים יהודיים, בעלי רקע והשקפה שונים בתכלית, למבנה חברתי קוהרנטי. קונסנזוס שעליו יושתת מבנה יציב כזה יהיה חייב לכלול הסכמה לא רק על הרעיונות המהווים את הבסיס למדינה יהודית אלא גם על הפילוסופיות והגישות המצויות בלב־ליבם של הכוחות היהודיים החברתיים, הכלכליים, הפוליטיים והדתיים השונים שבנו את ההסתדרות הציונית והיישוב, את הקהילה היהודית בפלסטינה של טרום־המדינה.

שנית, רעיון המדינה היהודית, שההיסטוריה שלו תוארה ב'רעיון המדינה היהודית', קשור בעיקר (אף כי לא רק) בבעיות הייחודיות שאֵתן התמודדה בעבר הקהילה היהודית שקמה בישראל. הספר הראשון עסק אפוא בעיקר בתולדות היחסים שבין תומכי הרעיון הציוני לבין הקבוצות הלא־ציוניות והאנטי־ציוניות, כמו גם ביחסים שבין התנועה הציונית לבין העולם הלא־יהודי בכללותו, ובמיוחד עם הישויות

הפוליטיות בזירה הבינלאומית שהעסיקו את עצמן בבעיה היהודית ובפלסטינה. המחקר הנוכחי, לעומת זאת, מבקש להגדיר את קווי־המיתאר של המבנים החברתיים היציבים שהלכו והתגבשו בתנועה הציונית, ובמיוחד הוא עוסק בבעיות ובלחצים הפנימיים שהיו קיימים בתוך הקהילה היהודית הארצישראלית עצמה, אך לא באלה שבין היישוב לקבוצות אחרות – יהודיות או לא־יהודיות – שמחוץ לגבולות פלסטינה.

אך למרות ההבדלים הגדולים האלה שבין העבודה הזאת לבין 'רעיון המדינה היהודית', יש היבט חשוב אחד שבו קיים דמיון בין הבעיות והשיטות של שני המחקרים. בהשוואה לארצות אחרות שאינן מתמודדות עם כוחות שינוי כאלה, כוחות שהם עצמם משתנים במהירות, אין ספק שבישראל של היום מבנה חברתי יציב עדיין אינו בגדר עובדה מוגמרת. כל ניסיון לנתח כיום את המוסדות שיגדירו את המערכת החברתית של ישראל כשזו לא תתמודד עוד עם כוחות שינוי בלתי צפויים הוא משימה בלתי אפשרית. אי אפשר להניח למשל, כפי שנהוג לעשות בניתוחים חברתיים של מצבים יציבים, שההיסטוריה כבר גיבשה רעיונות־יסוד מסוימים או ערכי־יסוד שעליהם מושתתים מוסדותיה של חברה, במידה כזאת שאפשר יהיה לראות בהם יסוד־מוסד, קבוע לטווח הארוך. ואכן, נראה בעליל שהרעיונות והערכים שהמוסדות הישראליים מושתתים עליהם נמצאים עדיין בתהליך של הגדרה.

יחד עם זאת, נכון לומר – כפי שמודגש ב'רעיון המדינה היהודית' – שרעיונות־התשתית של כמה מן המוסדות הישראליים דהיום אינם בלתי קשורים לרעיון־הגרעין של המדינה היהודית, ולפיו הריבונות היא הכלי לפתרון הבעיה היהודית. העצמאות הלאומית כאמצעי מובהק לפתרון הבעיה היהודית היא מושג המשתקף בכל מוסדות החברה הישראלית, כמו גם במבנה הפוליטי של מדינת ישראל. למשל: מטרת המדינה, המגולמות במוסדותיה התרבותיים, הכלכליים והחברתיים, כוללות פיתוח של העברית כשפה הלאומית, קליטת המוני יהודים שאינם יכולים או אינם רוצים לגור בארצות אחרות, הקמת קהילה יהודית־ישראלית משוחררת מן התוליים החברתיים והתרבותיים שאפיינו את מעמד היהודים בעת היותם מיעוט מפוזר ומפורד בין העמים, ביצוע שינויים נחוצים בהתפלגות החברתית והכלכלית, הקמת מוסדות סוציו־אקונומיים מתאימים ואימוץ השינויים התרבותיים הדרושים להגשמת תוכנית מהפכנית שכזאת. בכל המאמצים האלה משתקף המיתוס של עצמאות יהודית – הרצון לקבוע בביטחון את הזכות לשלוט בגורל הלאומי העצמי, לרכוש את היכולת לשליטה כזאת, ולהביא לידי ביטוי חופשי את הייחוד הלאומי – אף על פי שההשתקפויות האלה לובשות צורות שונות ומידת בהירות שונה מעניין לעניין.

עד ייסודה הרשמי של מדינת ישראל בתש"ח התגבש הרעיון הזה לא רק באמצעות המימוש הברור והישיר ביותר של עקרון העצמאות היהודית: הריבונות היהודית. עד המועד הזה הספיקו להתבסס גם מוסדות אחרים של החברה הישראלית, מוסדות שבהם

הגשימה האוכלוסייה היהודית, אומנם בצורה פחות ישירה, את הרעיון המיתי הזה: העברית כבר היתה שפה מדוברת והוכרה כשפה הלאומית, המוסדות התברתיים והכלכליים כבר פותחו, הושגה התפלגות נורמלית יותר של מקצועות העבודה השונים, ומוסדו ערכי תרבות ששיקפו את הרעיון הבסיסי של עצמאות כלכלית ושל קהילה מפותחת המסוגלת להיות אחראית לגורלה, ככל העמים בני־החורין.

בעקבות הכרזת העצמאות הושיטה מדינת ישראל את ידה לכל היהודים שלא יכלו או לא רצו להישאר בארצותיהם משכבר. המדינה קלטה המוני עולים, שבמרבית המקרים לא היו שותפים להישגים הלאומיים שכבר היו נחלתה של האוכלוסייה הישראלית היותר ותיקה. מדיניות הקליטה של המדינה החדשה גררה אפוא בעקבותיה את המשימות דלקמן: הנחלת השפה לעולים החדשים ושיתופם ביסודות נוספים של ההסכמה החברתית שכבר היתה קיימת בקהילה הוותיקה, הכשרת הבאים להשתתפות במסגרות החברתיות ובחיי התרבות של קהילת הוותיקים, ולבסוף – שינוי ההתפלגות החברתית והתעסוקתית של העולים החדשים באופן שיוכלו לפרנס את עצמם ואף לסייע במאמציה של המדינה להגיע לעצמאות כלכלית. הבעיה העיקרית לא היתה אפוא הגדרה של היעד הלאומי אלא מימוש שלו הלכה למעשה.

וכמו בארצות אחרות שהיו צריכות – או צריכות עדיין – להתמודד עם הגירה המונית, הבעיה החברתית הרווחת ביותר שהמדיניות הישראלית היתה צריכה להתמקד בה היתה קליטה ושיילוב של העולים החדשים במסגרת המוסדות הקיימים והמבוססים, כפי שהוגדרו והתעצבו בשנים עברו או תוך התרחקות מוערית מן המוסדות האלה. וזאת בדיוק נקודת־הראשית שממנה בוחן הספר הזה את התהוותה של המדינה היהודית. לכאורה נובעת מכך מסקנה, שכדי לעסוק בהשתלשלות המאורעות עלינו לאמץ לנו גישה דומה לזו ששימשה במחקרים אחרים שבדקו נושאים דומים – גישה היסטורית־סוציולוגית בעיקרה. אלא שאנו מעוניינים לא רק בהגדרה ההיסטורית של אורח ההתבססות של מוסדות הקהילה הוותיקה בישראל, אלא גם בהגדרה החברתית של אורח ההסתגלות של הקבוצות הציוניות השונות למוסדות החדשים או הוותיקים, בלחצים שהתהוו על המוסדות האלה ובאופן ההתמודדות עימם.

יתר על כן, בספר זה לא נעסוק ברעיון מרכזי אחד של הציונות או במוסד הספציפי של הריבונות היהודית. לא נעסוק גם במדינה היהודית ההולכת ומתגבשת כישות פוליטית או באופן התייחסותה לאינטרסים חיצוניים. הבדיקה שלנו תכלול את כל קשת הרעיונות והערכים הקשורים למפעל הציוני בארץ ישראל ובמוסדות שהושתתו על הרעיונות האלה. לשם כך נדרש את קווי־המיתאר במערכת המשתנה של היחסים הפנימיים בהסתדרות הציונית עצמה, מאז ימיה הראשונים ועד ערב מלחמת העולם השנייה. תשומת לבנו תתמקד במיוחד בהשפעה הגוברת של תנועת העבודה הציונית, שכוחה היחסי היה מושתת על המספרים הגדלים ועל האחדות המתחזקת בארץ ישראל,

תנועה ששאבה כוח גם מן הפיצול במחנה הימין ובקרב מתנגדיה המסורתיים. בשנות השלושים של המאה הביאו הגורמים האלה את תנועת העבודה (ואת אנשי הגרעין הסוציאליסטי שלה) למצב של דומיננטיות פוליטית בהסתדרות הציונית העולמית, בסוכנות היהודית וביישוב עצמו.

כפי שעולה מן התיאור דלעיל, אפילו כשמדובר בהגדרות מתפתחות של רעיונות – כלומר, אפילו בפרקים היותר היסטוריים בספר הזה – איננו יכולים להגביל את ההבחנות הסוציולוגיות שלנו לכמה הנחות פשוטות. כנגד זה, נזקק 'רעיון המדינה היהודית' רק לשתי הנחות סוציולוגיות כדי לקבוע את התנאים חברתיים המגבילים להתפתחות אוטונומית של רעיון הריבונות היהודית. בכל הקשור לקהילה היהודית, ההנחה היתה שקונסנזוס חברתי מעשי ויעיל הוא שקבע את אמות־המידה הנורמטיביות לאיכות הרגשית ולתוכן הקונספטואלי של החזון הציוני בדבר עצמאות יהודית לאומית. ובאשר להקשר הפוליטי הבינלאומי של הדוקטרינה הציונית, ההנחה היתה שרק לשיקולים החוקיים ולשיקולים של כוח פוליטי היתה השפעה מגבילה. בתוך האילוצים האלה היה אפשר לזהות את ההיסטוריה האוטונומית של הרעיון, כאילו היה זה עניין שכלתני־הגיוני שכונן והותאם שוב ושוב על פי השתלשלות המאורעות המשתנים.

אולם בספר זה, אף על פי שאנחנו עומדים עדיין מול הבעיה של השתנות רעיונות והתפתחותם, איננו עוסקים ברעיון אחד ובהקשרים החברתיים הברורים למדי המגבילים את התפתחותו האוטונומית. תחת זאת ענייננו בקשת שלמה של רעיונות, קשורים זה בזה, המהווים את הבסיס לכל המוסדות בחברה – מוסדות חברתיים, תרבותיים, פוליטיים וכלכליים – וכפועל יוצא – בטבעם הייחודי של ההקשרים החברתיים שכל אחד מן הרעיונות האלה מעוגן בהם, כמו גם ביחסים שבין כולם. ההנחה ששימשה בספר הקודם, ולפיה קיימים שני הקשרים חברתיים – זה של ההסכמה החברתית הכללית בקהילה היהודית וזה של הסכם ושיתוף במישור החוק וקווי־המדיניות הבינלאומיים – יצרה קריטריונים סוציולוגיים מינימליים. את אלה היינו חייבים לכלול בניתוח ההיסטורי כדי לאפשר תיאור שיטתי של התפתחות "הרעיון" כמושג אידיאולוגי מבודד וכערך מוסדי.

הניתוח ההיסטורי של התפיסות האידיאולוגיות ושל הערכים הממוסדים, ניתוח שיעשה בספר הזה ואשר התפתח בתוך קשת שלמה של הקשרים חברתיים שנסקרו לעיל, מחייב מערכת של הנחות סוציולוגיות כוללניות. נדמה אפוא שגם אם הניתוח שבספר הזה חייב להיות היסטורי בעיקרו, הוא חייב להיות גם סוציולוגי במידה מסוימת. יחד עם זאת חשוב לציין, שהתגייסות למשימה כזאת פירושה גישה חריגה למדי בהשוואה לשיטות המקובלות בשתי הדיסציפלינות. הבעיה שלנו היא "היסטורית" במובן מאוד לא מקובל של המילה. השיטה הרווחת בהיסטוריה היא להוציא מכלל חשבון כל שיקול, למעט השפעות של פעולות העבר שכבר התפוגגו, ולהשאיר את

העתיד לנבואה ואת המאורעות העכשוויים שטרם נשלמו לעיתונאים ולמומחים במדע הסוציולוגיה היישומית. אבל הניתוח שלנו עוסק דווקא בהשפעות ההיסטוריות העתידיות של המאורעות העכשוויים. הבעיה חריגה גם בהיבט ה"סוציולוגי" שלה, מפני שניתוח של מבנה חברתי מניח בדרך כלל תנאים יציבים משני סוגים – מערכת ערכים יציבה וממוסדת וסביבה חומרית יציבה פחות או יותר – שבהם מתרחשת פעילות הגומלין החברתית ובהם היא מחפשת את האיזון שלה. לעומת זאת, ניתוחים של השינויים המצטברים בסביבה החומרית (אם המונח הזה כולל את הכלכלה, צפיפות האוכלוסין, האקולוגיה וכו') מצד אחד, ובמערכת הערכים של תרבות מסוימת מצד שני, אומנם אינם בלתי מוכרים, אך בדרך כלל משייכים אותם להיסטוריה ולמדעים חברתיים מיוחדים (לא לסוציולוגיה), המתייחסים אליהם בנפרד, בלי קשר ביניהם. אלא שהניתוח שלנו עוסק בדיוק בשינויים בערכים ממוסדים ובתנאים חומריים העשויים לנבוע מן המאורעות העכשוויים. יתר על כן, הוא בוחן את הערכים והתנאים המשתנים האלה לא בנפרד, אלא בהקשר של מיגוון רחב של מוסדות ופעילויות של המערכת החברתית הציונית.

אנו מקווים כי הספר הזה, המרבה להיסמך על קורפוס נרחב של ספרות מדעית בהיסטוריה ובתרבות של הציונות והיישוב, יתקבל כניסיון צנוע לסינתזה וסיכום של אחדים מן המחקרים האלה.

ספר זה חוקר את הולדתה של מדינת ישראל ומנתח את העקרונות האידיאולוגיים של התנועה הציונית שהובילו להקמת המדינה. הוא בוחן את הקונפליקטים הרעיוניים שקדמו להקמת המדינה ואת המבנה החברתי שצמח והתגבש בתוך היישוב היהודי בתקופת המנדט. הספר גם עוקב בקפידה אחר התפתחותו של הרעיון הציוני מראשיתו עד שלהי מלחמת העולם השנייה והקמתה של מדינת ישראל, וזאת על רקע ההתפתחויות הפוליטיות והחברתיות הכלליות שאירעו באותה תקופה.

דאנאקוד 185-470

על העטיפה: "שבת בתל־אביב, מחווה
לגימנסיה הרצליה", מאת נחום גוטמן.
עיצוב: גרעון דן